

ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація

В аналітичній записці визначено проблеми розвитку та обґрунтовано заходи щодо підвищення ефективності функціонування АПК України в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції.

ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Вітчизняний АПК характеризується недостатньою ефективністю функціонування, зважаючи на наявні сприятливі природно-кліматичні умови, потужний ресурсно-виробничий потенціал і сформовані традиції господарювання сільського населення. Ситуація ускладнюється в умовах підвищеної макроекономічної нестабільності та імплементації економічної частини “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”, що загострює трансформаційні процеси та структурні перетворення в аграрній сфері. Відтак, посилюються умови невизначеності функціонування АПК, дестабілізуючий вплив загроз, ускладнюється прогнозування стратегічних параметрів розвитку цього сектору економіки та обмежуються резерви нарощення ефективності господарювання в аграрній сфері. Це призводить до негативних як економічних (зниження конкурентоспроможності продукції та інвестиційної привабливості аграрної сфери, сировинна спрямованість АПК, погіршення безпечності продукції, ірраціональне природокористування), так і соціальних (зниження доходів та якості життя сільського населення, руйнація інфраструктури сільських територій, зростання безробіття та погіршення людського капіталу в сільській місцевості) наслідків. Тому актуалізується доцільність розробки заходів щодо підвищення ефективності функціонування АПК в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції.

В умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції ефективність функціонування АПК України знижують такі проблеми:

1. Анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим.

Окупація півострова призвела до необхідності прийняття рішення щодо перекриття в 2014 році Північно-Кримського каналу, що на 85 % забезпечував потреби АПК у воді (850 млн. м³/рік). При цьому 72 % цієї води використовувалося на потреби аграрного сектору економіки¹. Сформований дефіцит води зумовив до порушення технології зрошення сільськогосподарських угідь в АР Крим, де 18 % посівних площ потребують проведення цього агротехнологічного заходу. У 2015 р. через відсутність поливної води площа зрошувальних земель скоротилася в 10 раз. Розбалансовано систему заготівлі кормів на півострові, що призводить до скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин. В північній частині півострова 14 тис. га садів і виноградників потерпають від нестачі води². Така ситуація призводить до нанесення незворотних втрат родючості ґрунтів, що знаходяться на території АПК. Рисове господарство на півострові практично зруйноване (потужності галузі становили 19 тис. га сільськогосподарських угідь). Через

¹ Чотири міфи про Крим. Міф № 3: Крим проживе без дніпровської води – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/publications/chotiri-mifi-pro-krim-mif-4-krim-prozhive-bez-dniprovskoj-vodi-67033.html>.

² Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

нестачу води в 2015 р. втрачено 350-400 тис. тонн рису (близько 50 % врожаю)³. Окупація АР Крим призвела до того, що Україна власними виробничими потужностями лише на 30 % забезпечує потребу внутрішнього ринку. Основними регіонами з вирощування рису стали Херсонська (Скадовський, Каланчацький, Голопристанський та Цюрупинський райони) та Одеська (Кілійський та Ізмаїльський райони) області. На території окупованого АРК залишилося 50 % (30 тис. га) зрошувальних систем⁴.

2. Ведення військових дій на Донбасі.

Збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях зумовлює до розбалансування міжгосподарських відносин в АПК та знижує рівень його інвестиційної привабливості. Так, у січні-грудні 2015 р. обсяг освоєних капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України у фактичних цінах склав 27,9 млрд грн, (127,1 % відносно показника за аналогічний період в 2014 р.), що на фоні значення річного індексу інфляції в 2015 р. (43,3 %) суттєво обмежує параметри підвищення ефективності функціонування АПК та забезпечення розширеного відтворення в цьому секторі економіки⁵.

Ведення військових дій на Донбасі закономірно спричинило зупинку основними виробниками мінеральних добрив своєї виробничої діяльності. Так, у зоні проведення АТО розміщені виробничі потужності ПрАТ “Севєродонецьке об’єднання “Азот”” та ПАТ “Концерн Стирол”. Поряд з цим, нестабільною є виробничо-господарська діяльність Черкаський ПАТ “Азот” та ПАТ “Рівнеазот”. Це зумовило до загострення проблеми дефіциту мінеральних добрив на внутрішньому ринку. Так, потреба в мінеральних добривах для проведення осінньо-польових робіт у 2015 р. складала 614 тис. т, у тому числі азотних – 327 тис. т, фосфорних – 156 тис. т, калійних – 131 тис. т, відповідно. З урахуванням залишків на складах станом на кінець серпня 2015 р. доступними були 395 тис. т поживних речовин мінеральних добрив (64 % від потреби), у тому числі азотних 204 тис. т (62 % від потреби), фосфорних 108 тис. т (69 % від потреби), калійних 83 тис. т (63 % від потреби)⁶.

***Довідково.** Близько 35 % території Донбасу є окупованою та не підконтрольна українській владі⁷. Так, у 2015 р. на окупованих територіях засіяно лише 50 % прогнозованих площ ярих сільськогосподарських культур. У Донецькій області 22,3 тис. га сільськогосподарських угідь потребують розмінування та ліквідації наслідків бойових дій. Своєю чергою, в Луганській області таких площ налічується 10,6 тис. га. З них розміновано 7 та 9,1 тис. га, відповідно. Загальна площа замінованих та забруднених площ складає 34 тис. га. Водночас, на сільськогосподарських угіддях в окупованих територіях здійснюється зведення фортифікаційних споруд. Загалом, обсяг сільськогосподарських угідь Донецької та Луганської областей складає 26,5 млн га, що в структурі посівних площ України становить 8,8 %, у тому числі в зоні проведення АТО – 485 та 198 тис. га або ж 1,8 та 0,7 %, відповідно. Вся сільськогосподарська продукція, що вироблена за лінією розмежування, фізично не може потрапити на внутрішній продовольчий ринок України. На окупованих територіях Донбасу фермерство знищено як клас суспільно-економічних відносин. За оперативною інформацією, більше 30 тис. га*

³ У Криму через дефіцит води загинула половина врожаю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2015/06/17/u_krymu_cherez_deficyt_vody_zagynula_polovyna_vrozhayu.

⁴ Через Крим Україна відчуває дефіцит рису. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/rastenievodstvo/cherez-krim-ukrayina-vidchuvae-deficit-risu>.

⁵ Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁶ Для проведення осінньо-польових робіт аграріям бракує 614 тис. тонн добрив. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/dla-provedenna-osinno-polovih-robit-agrariam-brakue-614-tis-tonn-dobriv>.

⁷ Росія окупувала в Україні територію, співмірну з площею Данії, Нідерландів та Швейцарії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2015/02/24/30494/view#ad-image-2>.

орних земель від Новоазовського до Артемівського районів Донецької області заміновано або знаходяться у зоні бойових дій. Лише близько 6 тис. га розміновано⁸;

3. Сформовані диспропорції розвитку внутрішнього аграрного ринку.

Загострення регіональних диспропорцій виробництва сільськогосподарської продукції, занедбана дорожньо-транспортна інфраструктура сільських територій та несформованість ефективних міжгалузевих логістичних взаємозв'язків посилюють дисбаланси розвитку внутрішнього аграрного ринку та сектору АПК, що проявляється в дефіциті та перенасиченні в регіонах окремих видів сільськогосподарської продукції, надмірній кількості каналів розподілу та посередників на ринку, ірраціональному механізмі формування цін на продукцію, недосконалій галузево-регіональній структурі АПК та незбалансованих фондах продовольчих запасів. Ситуація ускладнюється також посиленням міграційних процесів всередині країни внаслідок появи окремої соціальної категорії осіб – внутрішніх переселенців, чисельність яких за підрахунками Міністерства соціальної політики України в 2015 р. налічувала близько 1,7 млн. осіб⁹.

Довідково. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України в III-му кварталі 2015 р. в більшості областей України спостерігався дефіцит продуктів власного виробництва, а саме олії соняшникової, свинини, курятини, гречки та цукру. Цілком забезпеченими продукцією власного виробництва були лише Київська та Вінницька області. Водночас, майже не потребували ввезення продукції з інших регіонів Полтавська, Рівненська, Волинська та Хмельницькі області. Натомість, найбільший дисбаланс продовольства спостерігався в Луганській (дефіцит свинини – 13,8 %, цукру – 86,3 %, курятини – 36,1 %, гречки – 64,6 %) Закарпатській (брак олії соняшникової – 95,6 %, цукру – 98,1 %, гречки – 85,5 %) Одеській (нестача свинини власного виробництва – 23,3 %, цукру – 88,4 %, курятини – 85,7 %, гречки – 86,3 %) та Чернівецькій (дефіцит свинини 23,6 %, цукру – 85,4 %, курятини – 15,8 %, гречки – 79,9 %) областях¹⁰.

Негативною тенденцією є скорочення порівняно з попереднім роком валового збору гречки на 14-17 % в 2015 р. у зв'язку зі зменшенням посівних площ на 6 % та малосприятливими погодними умовами, що зменшують середню врожайність культури на 6-10 %. Для забезпечення потреби внутрішнього споживання в 2015-2016 маркетинговому році необхідно імпортувати 30-40 тис. тонн продукції, що становить чверть обсягу внутрішнього ринку¹¹.

4. Дисбаланси виробництва продукції сільського господарства.

Вітчизняний АПК характеризується недостатнім рівнем ефективності функціонування. Так, обсяги виробництва аграрної продукції й досі залишаються нижчими за показники 1990 р. Зокрема, індекс виробництва валової продукції сільського господарства в 2015 р. (у відсотковому співвідношенні до 1990 р.) склав 88,2 %, а продукції тваринництва – 53,7 %. Також спостерігається скорочення обсягів виробництва й в короткостроковому періоді: в 2015 р. у постійних цінах 2010 р. було вироблено 239,5 млрд грн валової продукції сільського господарства (95,2 % до 2014 р.), у тому числі продукції рослинництва – 168,4 млрд грн (94,8 % до 2014 р.), продукції тваринництва – 71,0 млрд грн (96,3 % до 2014 р.). Негативними тенденціями характеризується ефективність виробництва продукції сільського господарства. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р., обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на

⁸ Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

⁹ Міністерство соціальної політики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

¹⁰ Ринки збуту: яким областям не вистачатиме продукції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/rinki-zbutu-akim-oblastam-ne-vistacatime-produktiv>.

¹¹ В Україні прогнозують дефіцит гречки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_prognozuyut_defitsit_grechki/?category=29779.

100 га сільськогосподарських угідь зменшилися до 674,2 тис. грн (95,2 %), у тому числі продукції рослинництва – 474,2 тис. грн (94,7 %), продукції тваринництва – 200,0 тис. грн (96,3 %), відповідно. Скоротилися також обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу до 5589 грн (95,6 % до 2014 р.)¹².

Дисбалансами характеризується галузева структура виробництва сільськогосподарської продукції. Так, й досі залишається низькою частка тваринницької галузі в структурі валової продукції сільського господарства, що в 2015 р. склала лише 29,7 %. Такий дисбаланс не тільки формує дефіцит на ринку та стимулює імпорт продукції тваринництва, але й негативно впливає на процес раціонального функціонування АПК та використання природних ресурсів, адже обмежує обсяги внесення органічних добрив, що перешкоджає процесу відновлення природної родючості ґрунту. На фоні недостатніх обсягів виробництва продукції тваринництва значною залишається частка технічних культур, що в 2015 р. у структурі валової продукції сільського господарства становила 21,0 % (50,2 млрд грн), тоді як кормових культур лише 1,6 % (3,7 млрд грн)¹³, що зумовлено високими ринковою привабливістю та рівнем рентабельності технічних культур. Такий дисбаланс призводить до порушення технології виробництва сільськогосподарської продукції, недотримання науково-обґрунтованих сівозмін, виснажує ґрунт та знижує вміст гумусу в ньому.

Надмірно високою залишається частка господарств населення в загальній структурі виробництва продукції сільського господарства, яка в 2015 р. становила 44,9 %, а в структурі виробництва продукції тваринництва – 54,5 %. При цьому, найменша частка сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції за регіонами спостерігалася в Закарпатській (7,6 %), Чернівецькій (22,1 %), Рівненській (31,1 %) та Львівській (33,7 %) областях¹⁴. Концентрація значних обсягів виробництва в господарствах населення знижує конкурентоспроможність вітчизняного АПК як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, погіршує якість і безпечність сільськогосподарської продукції, ускладнює процес моніторингу за дотриманням діючих норм і стандартів аграрного виробництва. Ситуація загострюється в умовах повноправного членства України в СОТ та лібералізації зони вільної економічної торгівлі з країнами ЄС, у рамках яких Україна взяла на себе зобов'язання відмовитись від прийому на переробні підприємства сільськогосподарської продукції, що вироблена в господарствах населення.

5. Невизначений пріоритетний формат функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Незавершеність трансформаційних процесів, пов'язаних з проведенням земельної реформи та визначенням пріоритетного формату функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, посилює ризики макроекономічної нестабільності господарювання в аграрній сфері. Фермери та потенційні інвестори позбавлені чіткого сигналу щодо перспектив розвитку ринку сільськогосподарських земель, що перешкоджає процесу модернізації АПК, обмежує параметри нарощення капіталу та нівелює стимули реалізації довгострокових проєктів в аграрній сфері. Натомість, послідовне продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення набуло ознак короткострокової пролонгації, що суттєво підвищує ризики умов невизначеності та ускладнює прийняття стратегічних управлінських рішень в сфері АПК. Зокрема, тривалість останнього етапу продовження мораторію становить всього один рік. Так, 10 листопада 2015 р ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони

¹² Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за 2015 рік : статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. – відповідальний за випуск О. М. Прокопенко, 2016. – 23 с.

¹³ Див. там же.

¹⁴ Див. там же.

відчуження сільськогосподарських земель”, яким продовжила мораторій до 01 січня 2017 р. Це не лише вносить дестабілізуючий характер у економічну площину функціонування АПК та створює передумови для функціонування тіншового ринку землі, першочергово, на засадах незаконної зміни її цільового призначення, але й посилює рівень соціальної напруги в суспільстві, адже така невизначеність формує передумови для здійснення спекуляцій на ринку орендних відносин, як наслідок, сільське населення фактично позбавлене можливості здавати власні паї в оренду за ринковими цінами, а безпосередній розрахунок доволі часто здійснюється в натуральній формі. Ситуація потребує врегулювання також з огляду на посилення євроінтеграційних процесів України. Зокрема, доцільною є чітка регламентація процесу користування землею іноземними особами, контролю за дотриманням порядку цільового використання сільськогосподарських угідь, формуванням державного земельного фонду, кадастрової оцінки та інвентаризації сільськогосподарських угідь. Європейський досвід функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення наведений в додатку 1.

Довідково. Нормативно-правове регулювання земельних відносин в Україні здійснюється Земельним кодексом України, а також понад 70 законами і 900 підзаконними актами, що призводить до дублювання законодавчих норм та формує суперечності у вирішенні земельно-правових спорів. На сьогодні фактично не працюють норми Закону України “Про державний земельний кадастр”, не здійснено повної інвентаризації земель сільськогосподарського призначення, не визначено меж сільських населених пунктів і земель запасу, не до кінця сформованими є бази кінцевих землевласників і користувачів земельних ділянок¹⁵.

6. Недостатня інтеграція вітчизняного АПК в аграрний ринок країн ЄС.

Незважаючи на те, що вітчизняний АПК зайняв передові позиції з експорту аграрної продукції на світовому ринку (за підсумками 2015 р. 1-ше місце за обсягом експорту соняшникової олії (3,3 млн. т), 4-те місце за обсягом експорту кукурудзи (16,7 млн. т), 5-те місце за обсягом експорту ячменю (2,3 млн. т)¹⁶, все ж рівень його інтеграції в систему ринкових відносин з країнами ЄС є недостатнім, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал та вигідне транспортно-географічне розташування України в центральній Європі. Головним чином, сировинною залишається валова структура аграрного експорту АПК до країн ЄС, тоді як частка переробної продукції, що має більшу додану вартість, є низькою. Так, у 2014 р. у структурі експорту аграрної продукції до країн ЄС частка її сировинних видів склала 76 %, а в 2015 р. – 67 %¹⁷. Така ситуація негативно впливає на організацію процесу ефективного використання виробничо-ресурсних потужностей АПК, знижує резерви формування ВВП, обмежує джерела податкових надходжень до державного бюджету, перешкоджає створенню нових робочих місць. Головними причинами недостатньої освоєності аграрного ринку країн ЄС є такі: низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, надмірна бюрократизація експортних процедур, корупція в митних органах і наявність контрабандних потоків продукції, недостатньо розвинута складська інфраструктура, непрозора система відшкодування ПДВ експортерам, нерозвинена система оперативного інформування про стан кон’юктури на ринку, наявність розбіжностей та протиріч у підходах до сертифікації та визнання безпеки продуктів харчування з країнами ЄС, ускладнений доступ малих і середніх виробників до інструментів експортної торгівлі.

¹⁵ Земельна реформа і ринок землі: комі потрібні непотрібні закони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-1271/>.

¹⁶ Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁷ Олексій Павленко: Україна збільшує експорт продуктів переробки до країн ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/18236>.

Посиленню інтеграційних процесів вітчизняного АПК в аграрний ринок країн ЄС повинна сприяти ратифікація та вступ у дію в 2015 р. економічної частини “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”. Цей документ передбачає можливість для національних виробників завозити регламентований обсяг деяких видів продукції без сплати ввізних мит. Крім цього, імплементація Угоди передбачає також поступове скасування вивізного мита на вітчизняну аграрну продукцію. Попри наявність позитивних тенденцій від вступу в дію Угоди, обсяги тарифних квот є обмеженими. У зв’язку з цим, станом на травень 2016 р. вже цілком використані квоти на виноградний та яблучний соки, мед, ячмінну крупу і борошно, цукор, оброблені томати, кукурудзу, овес, пшеницю, а також солод і пшеничну клейковину. Основна квота на м’ясо птиці на перший і другий квартал використана на 100 % (4000 тонн щокварталу). Також, цілком використані основні квоти на напівфабрикати з м’яса птиці, а також на 67,2 % використано основну квоту на цукор. Цього року почалося активне використання додаткової квоти на курячі каркаси (23 % від загального обсягу квоти). 11 січня 2016 р. був відкритий доступ до ринку ЄС для вітчизняної молочної продукції. При цьому, лише 12 переробних підприємств молочної галузі пройшли відповідний контроль якості та отримали дозвіл на експорт продукції в ЄС. Поряд з цим, на сьогодні українськими експортерами використовуються можливості експорту в межах лише 20 тарифних квот із 40 доступних¹⁸.

7. Занепад та депресивний характер розвитку сільських територій.

Розвиток сільських територій характеризується відсутністю належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об’єктів ринкової, фінансової, підприємницької, інноваційної, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури. Сільське населення фактично позбавлено можливості отримання якісних соціальних, побутових, освітніх, медичних і культурних послуг, які переважно надаються в містах і районних центрах. Депресивний характер соціально-економічного розвитку сільських територій, відсутність робочих місць і монофункціональність сільської економіки формує в сільського населення, передусім у молоді, стимули до міграції у міські поселення, де більш насичений ринок праці, розвинена соціально-економічна інфраструктура і створено кращі умови та можливості для задоволення особистісних потреб. Деструктивний вплив інституційно-психологічних чинників на соціально-економічний розвиток сільських територій, ускладнює процеси утвердження осіб, здатних до самоорганізації та реалізації підприємницьких ініціатив, знижує зацікавленість серед жителів у вирішенні актуальних господарських проблем сільських територій, нівелює стимули до залучення коштів трудових мігрантів у сільське господарство, стримує становлення ефективного господаря на сільських територіях. Все це суттєво обмежує параметри підвищення рівня ефективності функціонування АПК, перешкоджає розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері, стримує формування міжгосподарських кластерів і налагодженню транскордонного співробітництва, зумовлює зростання частки трансакційних витрат у діяльності сільськогосподарських підприємств.

Довідково. Депресивний характер соціально-економічного розвитку сільських територій, зумовлений відсутністю належної інфраструктури, робить їх непривабливими для проживання та призводить до скорочення чисельності сільського населення. Так, у 2015 р., порівняно з 1991 р., сільське населення в Україні зменшилося на 3,6 млн. осіб (21,4 %). Найбільш різким є скорочення сільського населення в таких регіонах як Житомирська – 175,0 тис. осіб (25,2 %), Київська – 222,6 тис. осіб (25,4 %), Кіровоградська – 121,6 тис. осіб (25,0 %), Полтавська – 198,6 тис. осіб (26,4%),

¹⁸ Что дала Украине свободная торговля с ЕС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biz.nv.ua/experts/mikolskaya/svobodnaja-torgovlja-mezhdu-ukrainoj-i-es-pervye-rezultaty-142400.html>

Сумська – 172,7 тис. осіб (32,7%), Хмельницька – 204,5 тис. осіб (26,4%) та Чернігівська – 254,3 тис. осіб (40,3%) області. Зменшення кількості сільського населення призводить до “вимирання” сіл та скорочення кількості населених пунктів в Україні. Так, у 2015 р. кількість сільських населених пунктів становила 28388 од., що на 457 од. менше, ніж у 1991 р. Зокрема, найбільше зменшення кількості сільських населених пунктів за цей період спостерігався в Житомирській – 42 од., Київській – 79 од., Кіровоградській – 28 од., Миколаївській – 32 од., Сумській – 43 од., Харківській – 64 од. та Чернігівській – 54 од. областях¹⁹.

З огляду на визначені проблеми стратегічними пріоритетами державної політики підвищення ефективності функціонування АПК України в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції мають стати:

1. Підвищення інвестиційної привабливості АПК, реалізація системної програмної інформаційної підтримки популяризації його переваг і ресурсно-виробничого потенціалу, розробка диверсифікованих механізмів залучення інвестиційних ресурсів в цілях модернізації техніко-технологічної бази вітчизняного АПК.

2. Збалансування внутрішнього аграрного ринку, розбудова його інфраструктурно-логістичного забезпечення, формування міжгалузевих виробничо-збутових регіональних кластерів.

3. Модернізація виробничих потужностей АПК, збалансування його галузевої структури, стимулювання розвитку кооперативного руху та трансформації господарств населення у фермерські господарства.

4. Удосконалення інституційного базису регулювання земельних відносин, зниження рівня невизначеності перспективних параметрів функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та вибір його пріоритетного формату.

5. Наближення вітчизняного аграрного законодавства до засад Спільної аграрної політики країн (САП) ЄС, узгодження національної системи контролю за безпекою продуктів харчування з європейськими нормами і стандартами, полегшення доступу господарюючих суб'єктів АПК до інструментів експортної торгівлі.

6. Розробка механізмів подолання стагнації та депресивного характеру розвитку сільських територій, модернізації їх інфраструктурного забезпечення, покращення дорожньо-транспортної доступності, формування позитивного інституційно-психологічного базису та популяризації проживання в сільській місцевості.

З метою досягнення зазначених пріоритетів підвищення ефективності функціонування АПК України в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції доцільно реалізувати такі заходи:

1. Верховній раді України забезпечити:

– удосконалення інституційного базису функціонування земельних відносин в аграрній сфері та зменшення рівня невизначеності перспективних очікувань суб'єктів АПК щодо стратегічних параметрів розвитку цих відносин на засадах продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення до кінця 2020 року, а також запровадження ринку прав оренди та заставного права оренди земель сільськогосподарського призначення з можливістю розірвання договору купівлі-продажу орендного права у випадках порушення умов орендної плати та нецільового використання землі з одночасним завершенням процесів інвентаризації земель сільськогосподарського призначення, розмежування земельного фонду та визначення чітких меж населених пунктів;

– наближення вітчизняного законодавства у сфері розвитку АПК до вимог і положень САП країн ЄС, першочергово в частині забезпечення функціонування аграрного

¹⁹ Демографічний паспорт території. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?73.

ринку, надання дотацій та виплат субсидій, шляхом переходу від прямої підтримки виробників сільськогосподарської продукції до фінансування спільних масштабних інфраструктурних проектів, удосконалення сертифікації безпечності харчових продуктів на засадах створення національної системи управління даними щодо ризиків харчових продуктів і кормів, узгодження нормативно-правових актів до вимог ISO, розбудови мережі сучасних лабораторій контролю, уніфікації підходів до ідентифікації худоби; полегшення доступу виробників аграрної продукції до виходу на ринок ЄС шляхом спрощення проходження процедури їх сертифікації, усунення бюрократичних перепон та мінімізації людського втручання при митному оформленні вантажів, пошуку можливостей для збільшення обсягів експорту аграрної продукції понад встановлені тарифні квоти в рамках “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”.

2. Кабінету Міністрів України доцільно:

- активізувати процес підготовки судових позовів до міжнародних арбітражних інституцій з приводу відшкодування Російською Федерацією завданих збитків, посилити системне лобіювання національних інтересів на міжнародній арені, розробити механізми цільового спрямування частини грошових коштів отриманої донорської допомоги на відновлення втрачених потужностей АПК;

- посилити роботу з розмінування сільськогосподарських земель на звільненій території Донбасу з одночасною їх реінтеграцією в систему міжгосподарських відносин АПК на засадах надання державної цільової фінансової підтримки суб'єктам господарювання та реалізації пілотних проектів з урахуванням традиційної для цього регіону спеціалізації сільського господарства та стимулювання відновлення функціонування фермерських господарств.

3. Міністерству аграрної політики та продовольства України необхідно:

- забезпечити інституційну підтримку процесу усунення сформованих диспропорцій та подолання існуючих дисбалансів внутрішнього ринку України, шляхом реалізації структурної політики заміщення дефіцитного продовольства, оптимізації виробничо-галузевої структури АПК, формування логістичних систем і зв'язків з урахуванням потенціалу наявної інфраструктури, структурної перебудови аграрних горизонтально- та вертикально-інтегрованих міжгалузевих виробничо-збутових кластерів у відповідності до зміни потреб споживачів, тяжіння до сировинних баз та ринків збуту сільськогосподарської продукції;

- реструктуризувати існуючі підходи до організації функціонування ринку мінеральних добрив в Україні шляхом реалізації організаційно-економічних механізмів щодо його демонополізації, формування сприятливих передумов для забезпечення безперебійної роботи підприємств Черкаський ПАТ “Азот” та ПАТ “Рівнеазот”, скасування додаткового 5 % імпортного збору на аміачну селітру з метою покращення її доступності на ринку для вітчизняних суб'єктів господарювання в сфері АПК та спрощення технічної процедури реєстрації мінеральних добрив за групою товарів (КЗЕД 3102-3105);

- розробити програмну підтримку техніко-технологічного переоснащення суб'єктів господарювання АПК, передусім малих та середніх сільськогосподарських підприємств тваринницької галузі, на засадах використання інновацій та лізингу з можливістю часткової компенсації вартості збудованих тваринницьких приміщень, придбаного обладнання та устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, забезпечити підтримку економічних і психологічних стимулів розвитку кооперативів в АПК шляхом мобілізації ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників; залучення коштів міжнародних та національних грантів тощо, проведення навчань серед керівників суб'єктів господарювання АПК, розробки бази типових бізнес-планів створення кооперативів, формування консультаційної школи бізнес-тренерів з питань організації та ведення кооперативної діяльності, до складу якої увійшли б представники науково-дослідних установ, дорадчих служб, органів державного

управління та члени вже функціонуючих кооперативів, забезпечення економічних стимулів до трансформації господарств населення у фермерські господарства на засадах підвищення рівня їх товарності та полегшення доступу до оптових ринків збуту продукції.

4. Обласним та районним державним адміністраціям потрібно:

– реалізувати системну програмну інформаційну кампанію щодо популяризації сильних сторін та конкурентних переваг регіонального АПК, що передбачає розробку інвестиційних паспортів з привабливими для конкретного регіону галузями, надання роз'яснень потенційним іноземним інвесторам стосовно наявності безпечних умов ведення бізнесу на території, де не ведуться військові дії, проектування диверсифікованих механізмів залучення інвестиційних ресурсів на засадах отримання грантової допомоги, доступу до джерел фінансування з міжнародних фондів, формування мотиваційних стимулів до реінвестиції прибутку, отриманого в інших секторах економіки, в сферу АПК та формування міжсекторальних об'єднань замкнутого господарського циклу з метою збільшення ланцюга формування доданої вартості в процесі виробництва аграрної продукції та зниження трансакційних витрат;

– забезпечити розбудову та модернізацію об'єктів ринкової, фінансової, соціально-побутової, дорожньо-транспортної та інформаційно-комунікаційної інфраструктури сільських територій на засадах використання механізмів державно-приватного партнерства фінансування інфраструктурних проєктів, посилення співпраці з громадськими та неурядовими організаціями щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на формування сприятливого інституційно-психологічного клімату на сільських територіях та подолання деструктивних впливів девіантної поведінки сільського населення, шляхом побудови організаційно-психологічних механізмів стимулювання сільської молоді до проживання в сільській місцевості, подолання інертності мислення сільського населення, пошуку лідерів та їх залучення до реалізації підприємницьких ініціатив у сільському господарстві.

Виконавці:

*Васильців Т. Г., д.е.н., професор, заступник директора РФ НІСД у м. Львові;
Бойко В. В., к.е.н., доцент, докторант НІСД.*

Додаток 1

Європейський досвід забезпечення функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення

Європейський досвід нівелювання загрози становлення монополізму на ринку аграрної продукції базується на формуванні насиченого конкурентного середовища за рахунок дрібних фермерів. З цією метою передбачено строге обмеження концентрації сільськогосподарських угідь у руках одного власника. Так, у Данії земельні наділи в користуванні одного фермера не можуть перевищувати 30 га, який обов'язково повинен мати фахову освіту або ж досвід господарювання в аграрній сфері, в Угорщині встановлено обмеження на рівні 300 га, у Румунії – 200 га, в Японії та Південній Кореї – не більше 3 га, відповідно. У країнах Західної Європи можливості для розширення площі користування сільськогосподарських угідь фермерами строго обмежені. Для цього регіону в сфері регулювання відносин з приводу користування сільськогосподарськими угіддями поширеним є інститут оренди. Зокрема, частка орендованих земель у Бельгії становить 68 %, Франції 53 %, Німеччині 78 %. Головними суб'єктами виробництва сільськогосподарської продукції в Німеччині є сімейні фермерські господарства, середній розмір яких становить 17 га. У понад 50 % господарств площа угідь не перевищує 10 га, при цьому лише 5,5 % ферм мають у користуванні земельні ділянки більше 50 га²⁰.

Для врегулювання відносин на ринку землі в Польщі створено спеціалізоване Агенство сільськогосподарської власності державної казни, що виконує посередницькі функції в процесі купівлі-продажу. При цьому перевага придбання сільськогосподарських угідь першочергово надається місцевим жителям і покупцям, що мають досвід ведення сільського господарства. Розмір типового фермерського господарства становить 5-10 га, при цьому лише 9 % господарств обробляють угіддя площею, що перевищує 100 га. Диференціального підходу при проведенні грошової оцінки сільськогосподарських угідь дотримуються в Чехії, де в основу її вартості покладено критерій родючості. Пріоритетне право на купівлю земельної ділянки надається: 1) чеським фермерам, у приватній власності яких перебуває не менше ніж 10 га і які на постійній основі працюють у межах територіальної громади мінімум три роки; 2) орендарям ділянок площею до 500 га за умови, якщо вони винаймають їх понад три роки²¹.

²⁰ Ринок землі: зарубіжний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://selpu.info/?p=231>.

²¹ Данкевич В. Є. Методологічні уроки Європейського досвіду розвитку земельних банків / Данкевич В. Є. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки), 2014 №4 (28). – С. 32-38.